

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSI

Mambetaliyev Q.A.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dosenti, f.f.f.d., (PhD)

Tayanch so'zlar: tanqidiy fikrlash, jarayon, didaktika, o'zlashtirish, qobiliyat, maqsad, mazmun, shakl, metod va usullar, vosita va motivlar, boshlang'ich ta'lim..

Ключевые слова: критическое мышление, процесс, дидактика, освоение, способности, цель, содержание, форма, методы и приемы, средства и мотивы, начальное образование.

Key words: critical thinking, process, didactics, mastering, abilities, purpose, content, form, methods and techniques, means and motives, primary education.

Bugungi kunda barkamol va mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash, ta'lim-tarbiya jarayonida bilim berishni takomillashtirish, o'quvchilar bilan ishlashning yangi yo'nalishlarini ishlab chiqish va noan'anaviylikka intilish dolzarb masalalarning biriga aylanmoqda. Shuning uchun boshlang'ich sinif o'quvchilarni fikrlash, izlanish va aniq maqsad sari intilib ongli ravishda bilim olish va dunyoqarashini kengaytirish uchun ta'lim-tarbiya berishda metodlarning xilma-xil bo'lishini talab etadi. Tanlangan metodlar orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash malakasini shakllantirish kerak.

XXI asr pedagogikasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, o'ziga xos muhit, kreativ shaxs, o'z faoliyatini to'g'ri tashkil etish qobiliyatining rivojlantirish haqida ta'kidlab o'tilmoqda. Bugungi kunda olib borilayotgan tadqiqotlar insoniyatning zamonaviy bilimlarni egallashlarni uchun shart- sharoitlar yaratib berilmoqda. Fikr inson tomonidan tug'iladigan g'oyat katta kuch va fikrlash jarayonini universal shaklidir. Fikrlash – biror muammoni yechish maqsadida mulohaza yuritmoq yoki o'ylamoqdan iborat bo'lgan psixologik jarayondir. Fikrlash – o'qish, yozish, so'zlash va eshitishga o'xshash jarayon bo'lib, u faol muvofiqlashtiruvchi hamda o'zida biror haqiqat to'g'risidagi fikrlarni qamrab oladi.

Tanqidiy fikrlashning kelib chiqish tarixiga yuzlanadigan bo'lsak juda qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Ular bilan quydagilar orqali tanishib olamiz.

Bizga ma'lumki tanqidiy fikrlash tarixi 2500 yil oldin boshlangan. Eramizdan avvalgi 400-300 yil oldin yashagan yunon faylasuflari Platon, Suqrot, Aristotel davrida ham tanqidiy fikrlash juda ko'p munozaralarga sabab bo'lgan. Hozirgi kunda ham dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda. Quyidagi keltirilgan yunon olimlari tahlil qilish, mulohaza yuritish va tanqid qilishni o'rganish shu bilan birga analitik, sintetik fikrlashni yaratgan. Jumladan Suqrot yangi g'oyani taklif qilishdan ko'ra nima «yomonligini» ko'rsatishni muhim deb bilgan. Suqrot nazariyasiga ko'ra o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatishning eng mashhur usuli “Sokratik so‘roq” bo'lib aniqlik va mantiqni keltirib chiqaradi deyilgan. Shunga asosan tanqidiy fikrlash narsalar va hodisalarni tahlil qilish, asosli xulosalar chiqarish maqsadidagi mulohazalar sistemasi bo'lib, u tanqidiy baholash xarakteriga ega. Ya'ni u tanqidga tayangan analitik fikrlashdir.

Tanqidiy fikrlashning manbalari qadim zamonlarga borib taqaladi. Manbalarda keltirilgan ma'lumotlar xotirani yaxshilashga, jarayonlar va hodisalar mohiyatiga chuqur kirib borishiga yordam beradi. Sharq mutafakkirlarning ilmiy merosida bilim, aql, fikrlash tanqidiy fikrlashning mezoni ekanligini o'zlarining asarlaridagi yozib qoldirgan. Darhaqiqat inson kamolotga erishishida aqliy, axloqiy, jismoniy rivojlanishining o'rni beqiyosdir. Xorazmiy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino va ular izdoshlari gnoseologik qarashlarining xarakterli xususiyati shundan iboratki, inson ongida predmet timsolini mavhumlashtirish jarayoni mutafakkirlar e'tiborini doimo jalb etgan.

Sharq mutafakkirlaridan biri Xorazmiy tanqidiy fikrlash nazariyasini rivojlanishida katta hissa qo'shgan. U tajriba-kuzatish va eksperimental metod, samoviy jismlar harakati, shuningdek, er sathidagi punktlarni jadval ko'rinishida ilk bor ilmiy asosladi, induksiya va deduksiya jihatidan yagona, alohida va umumiyning birligi tamoyilini aniqlashtirdi: xususiy holdan alohida holdagi tenglamaga o'tdi, lekin umumiy turgacha yetmadi. Hozirgi paytda hamma e'tirof etgan umummilliy metod bo'lgan matematik masalalarni hal etishning algoritm metodini ishlab chiqdiva hozirda foydalanib kelinmoqda.

Buyuk qomusiy olim Farobiy (873-950) «Baxt saodatga erishuv to'g'risida» asarida bilimlarni o'rganish tartibi haqida fikr bayon etgan. Uning ta'kidlashicha avval bilish zarur bo'lgan ilm o'rganiladi, bu olam asoslari haqidagi ilmdir. Shuningdek, tabiiy ilmlarni tabiiy jismlar tuzilishini, shaklini osmon haqidagi bilimlarni o'rganish lozim. Farobiy dunyoni insonning o'z bilimi aqli yordami bilan bilishni nazarda tutib, tushunish esa umumiy qoida va qonunlar

to'g'risidagi harakat bo'lib, ularning oxiri bor va chegaralangan hamda umumlashtirilgandir - deb yozgan edi. Farobiy fanlarga bilimlarni o'zlashtirish va to'plashning zarur vositasi sifatida muhim ahamiyat berdi, ularni egallashni esa savodxonlik ko'rsatkichi deb hisobladi. Uning aytishicha, hissiyot a'zolari, yurak va miya inson tug'ilgandan ato etilgan, bilim, turli xil aqliy va axloqiy xususiyatlar, xarakter belgilari, ta'lim olish va boshqalar inson hayotiy tanqidiy fikrlashi jarayonida egallanadi va rivojlanadi. U inson xarakterining turli xususiyatlari va axloqiy fazilatlarini: dadillik, mardlik, do'stlik, saxiylik, zukkolik, haqqoniylik va hokazolarni belgilar ekan, ularni shaxsni tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash natijasi deb hisoblaydi.

Ibn Sino tanqidiy fikrlashning turli ma'no mazmunini ochib bergan. Ularni ruhning xilma-xil kuchlari deb tasvirladi va bu kuchlarning anchagina qismini ibtido hukmi ta'siridan ajratib oldi. U qadimgi an'anaga muvofiq ruhni uch ko'rinish: nabotot, hayvonot va aqlga ajratadi. Birinchisi ikki kuch – harakatlantiruvchi va qabul qiluvchiga bo'linadi. Qabul qiluvchi, o'z navbatida, tashqari va ichkaridan qabul qiluvchiga ajraladi. Birinchisiga besh yoki sakkiz hissiyot tegishlidir. Jumladan, qomusiy olim Abu Rayxon Beruniy o'z asarlarida bu boradagi masalalarga alohida to'xtalib, o'quvchi shaxsi, fikrlashni rivojlantirish uchun ta'lim berishda ko'proq qaysi tomonlarga e'tibor berish kerakligini bayon qiladi. Xususan, olimning fikricha, o'qitishda yodlatish emas, balki tushunish, mantiqiy fikrlash, xulosalar chiqarish yo'llariga amal qilish muhimdir.

Ushbu keltirilgan fikrlarning mazmunini yaxshiroq anglab olish uchun qomusiy olimlarimiz ta'kidlaganidek, o'quvchining mustaqil, tanqidiy fikrlashi jarayonida o'zlashtirilgan bilimlari biror-bir manbadan tayyor holda olingan bilimlar bilan qiyoslaganda katta farqi bor ekanligini anglashimi qiyin emas. Kengroq va tezroq rivojlangan bu bilimlar o'quvchining tanqidiy fikrlashi quroliga aylanadi. Biroq o'quvchilar tanqidiy fikrlashini shakllantirishga bag'ishlangan ta'limotlarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogika fani asoschilari qarashlarida uning ko'pgina jihatlari, jumladan, ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashlari mohiyatini tushunishda hozircha aniq bir fikr mavjud emas.

«Tanqidiy fikrlash» atamasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan. Mazkur tushuncha haqida tafsilot berishdan oldin, muayyan fikrlash ko'nikmalari ustida to'xtalish maqsadga muvofiqdir. Chunki fikrlash ko'nikmalari o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni tarkib toptirish uchun nihoyatda zarurdir. Ta'lim jarayonida «tanqidiy fikrlash» atamasidan foydalanish amerikalik faylasuf Jon Dyuga (1910-yil) borib taqaladi, u ko'proq uni

